

Kelâm İlminde Zât-Sıfat İlişkisi: Nûreddîn es-Sâbûnî Örneği

The Relationship Between Essence and Attributes in the Science of Kalâm: The Example of Nûr al-Dîn al-Sâbûnî

Charif MURAD

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Van, Türkiye
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0001-7778-6871 charifmurad@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Murad, C. (2026). Kelâm İlminde Zât-Sıfat İlişkisi: Nûreddîn es-Sâbûnî Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 73, 1-13

Murad, C. (2026). The Relationship Between Essence and Attributes in the Science of Kalâm: The Example of Nûr al-Dîn al-Sâbûnî. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 73, 1-13

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: December 30, 2024/30 Aralık 2024

Accepted/Kabul Tarihi: April 18, 2026/18 Nisan 2026

Published/Yayın Tarihi: September 21, 2026/21 Eylül 2026

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 73

Pages/Sayfa: 1-13

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Charif Murad).

Copyright & License/Telif Hakkı ve Lisans: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Öz

Dinlerin kavramlarının, metafizik boyutlarının ve teolojik sistemlerinin oluşumunda ilâh tasavvurunun büyük bir etkisi vardır. İslâm'ın ilk hicri asırlarından itibaren, akide ve kelâm tartışmalarının odak noktasında ilahi sıfatlar ve bu sıfatların zât ile ilişkisi bulunur. Zâtın bilinemezliği konusunda genel bir mutabakat olmasına rağmen, ilahi sıfatların doğası ve bu sıfatların zât ile bağlantısı üzerindeki tartışmalar, mezheplerin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Sâbûnî, *el-Kifâye* adlı eserinde zât ve sıfatlar konusundaki tartışmaları konu edinerek Mâtürîdî geleneğinin ana ilkelerini açıklar. Çalışmada, Sâbûnî'nin ilahi sıfatların Allah'ın zâtıyla olan ilişkisini nasıl ele aldığı ve Ehl-i sünnet düşüncesinin temel prensibini nasıl koruduğu analiz edilmektedir. Sâbûnî'nin, konuyu diğer mezheplerle mukayeseli olarak ele alması ve dilinin sadeliği, İslâm felsefesi ve kelâm ilminde örnek bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bulgular, Sâbûnî'nin aşırı tenzihi ve tasvir edici yaklaşımlar arasında bulduğu dengeyi ve İslâm teolojisine yaptığı katkıları göstermektedir. Bu çalışma, Sâbûnî'nin ulûhiyet alanında İslâm teolojisindeki zengin geleneği modern dönemlere taşıyarak, bu alandaki çalışmalara katkı amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Zât, Varlık, Kadîm, Hâdis.

Abstract

The concept of the divine has a significant impact on the formation of the metaphysical dimensions and theological systems of religions. Since the early centuries of Islam, the focus of aqeedah and kalam discussions has been on divine attributes and their relationship with the divine essence. Although there is a general consensus on the unknowability of the essence, debates on the nature of divine attributes and their connection to the essence have been one of the major reasons for the formation of different sects. In his work, *al-Kifaya*, al-Sabuni addresses the debates on the essence and attributes, elucidating the main principles of the Maturidi tradition. This study analyzes how al-Sabuni addresses the relationship of divine attributes with the essence of God and how he preserves the fundamental principles of Ahl al-Sunnah thought. Al-Sabuni's comparative approach with other sects and the simplicity of his language are considered exemplary in Islamic philosophy and kalam. The findings demonstrate the balance al-Sabuni achieves between extreme transcendence and anthropomorphism, highlighting his contributions to Islamic theology. This study aims to contribute to the field by carrying forward the rich tradition of Islamic theology in the realm of divinity to modern times through al-Sabuni's works.

Keywords

Kalâm, Essence, Existenc, Eternal, Tempor.

Giriş

Kelâm ilmi, Allah'ın zatı ve sıfatları etrafında gelişen derin tartışmalarla şekillenmiş ve bu mesele, teolojik düşüncenin temel taşlarından biri haline gelmiştir. Zât-sıfat ilişkisi, İslam'ın tevhid anlayışını muhafaza etme çabasının merkezinde yer alır. Kelâmcılar, Allah'ın zatını doğrudan tanımlamanın zorlukları karşısında, O'nun sıfatları ile zatı arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, Allah'ın aşkınlığına zarar vermeksizin, sıfatlarının O'nun zatıyla nasıl bir uyum içinde olduğu sorusu, İslam teolojisinin en zor meselelerinden biri olarak karşımıza çıkar. Nûreddîn es-Sâbûnî (ö. 580/1184), bu tartışmalarda önemli bir yer tutan isimlerden biridir. (Bulgen 2022: 13-53, Demir, 2013: 44/149).

Sâbûnî, Kelâm ilminin klasik döneminde zât ve sıfat ilişkisinin ele alınış biçimine dair özgün katkılar sunmuştur. Onun görüşleri, özellikle Mâtürîdî ekolünün zât ve sıfat anlayışını şekillendiren temel fikirlerle uyum içindedir. Sâbûnî, Allah'ın sıfatlarının kadim olduğunu ve O'nun zatıyla çelişmeden var olduğunu savunarak, Mu'tezile gibi sıfatları inkâr eden yaklaşımlara karşı çıkmıştır. Sâbûnî'nin zât-sıfat ilişkisine dair görüşleri hem Allah'ın sıfatlarını vurgulamak hem de bu sıfatların Allah'ın zatıyla özdeş olduğunu korumaya yönelik bir denge çabası taşır. Bu dengeyi sağlama çabası, Kelâmcıların Allah'ın birliğini koruma gayretlerini anlamada önemli bir katkı sunar.

Zât ve sıfat ilişkisi etrafındaki tartışmalar, İslam mezheplerinin teolojik duruşlarını belirlemede belirleyici bir rol oynamıştır. Farklı mezhepler, sıfatların ezeliliği, zatla olan ilişkisi ve sıfatların Allah'ın kemaline dair neyi ifade ettiği konusunda çeşitli görüşler öne sürmüştür. Bu tartışmalar, mezheplerin teolojik çerçevelerini inşa ederken, onların ilahî sıfatlar konusunda nasıl bir metodoloji izlediğini de açığa çıkarmıştır. Özellikle Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile arasındaki ayrımlar, sıfatların zatla olan bağlantısının farklı yorumlanması üzerinden şekillenmiştir.

Bu çalışmada, Nûreddîn es-Sâbûnî'nin zât ve sıfat anlayışı merkeze alınarak, İslam Kelâmındaki zât-sıfat ilişkisinin detayları incelenecektir. Sâbûnî'nin yaklaşımı, İslam mezhepleri arasında bu konuda gelişen teolojik farklılıkların anlaşılmasına katkı sunarken, aynı zamanda Kelâm ilmindeki zenginliğin ve çeşitliliğin ne şekilde oluştuğunu anlamaya da yardımcı olacaktır. Bu bağlamda çalışma, zât ve sıfat ilişkisine dair literatürdeki önemli tartışmaları analiz ederek, Sâbûnî'nin Kelâm ilmi içindeki yerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

1. Kelâm İlminde Zât ve Sıfat Kavramları

Kelâm ilmi bağlamında, sıfatlar “Allah'ın insanlar tarafından bilinebilmesini sağlayan nitelikler” veya “Allah'ın zatına atfedilen anlamlar” olarak tanımlanır. Sıfat terimi, Allah'a atfedilen her türlü kavramı içerir ve genelde Allah'ın zatına isnat edilen değerler şeklinde özetlenir. İmam Eş'arî (ö. 324/935), sıfatları çeşitli kategorilere ayırırken, Bakillânî (ö. 403/1013) de sıfatları üç ana gruba ayırmıştır: zâtın aynı olan sıfatlar, sebebe bağlı zâtî sıfatlar ve fiilî sıfatlar. İslam düşünce tarihinde, Allah'ın özünü tanımlama çabaları son derece hassas bir mesele olarak ele alınmıştır. İslami mezhepler, Allah'ın özünün akli yollarla kavranamayacak kadar bilinmez olduğu ve O'na dair cins veya fasıl içeren herhangi bir tanım yapmanın mümkün olmadığı konusunda geniş bir mutabakata varmışlardır. Bu sebeple, Allah'ın özünün ne olduğu değil ne olmadığı üzerinde durulmuş ve selbî ile tenzihî sıfatların incelenmesine olanak sağlanmıştır. (Tehânevî, 1996: 1/816, Demir, 2013: 4 4/148).

İlahi sıfatlar üzerine yapılan tartışmalar, İslam teolojisinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Bu tartışmalar, teolojik çeşitliliği artırmış, mezheplerin inanç sistemlerini daha sistematik ve disiplinli bir şekilde geliştirmesine olanak tanımıştır. Sıfatlar üzerindeki diyaloglar, İslam'ın temel inançlarına dair daha derin bir kavrayış ortaya çıkarmış, teolojik düşüncenin zenginleşmesine ve detaylandırılmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçler, İslam teolojisindeki çeşitliliği gözler önüne sererken, mezhepler arasındaki teolojik ayrışmaların anlaşılmasında merkezi bir rol oynamıştır. (Yavuz, 2013: 43/136).

Sahabe ve tâbiîn döneminde sıfatlar üzerine derin tartışmalar gözlemlenmemiştir. Bu dönemlerde, sahabe ve tâbiîn, sıfatların anlamlarına derinlemesine girmeden iman etmeyi tercih etmişlerdir. Ancak ilk İslami iç çatışmalar sonucunda büyük günahkârların durumu, kader ve irade gibi konular sıfat tartışmalarına dönüşmüştür. Bu tartışmalar, özellikle Cehm b. Safvan (ö. 128/746) gibi isimlerin öncülüğünde başlamış ve Mu'tezile mezhebi de bu tartışmalarda önemli bir rol oynamıştır. (Tehânevî, 1996: 2/1787, Ardoğan: 2017: 14, 104, Sâbûnî, 2019: 64-86, Mâtürîdî, 2021: 115-124). İslam düşüncesinde sıfatlar üzerine yapılan tartışmalarda üç ana yöntem öne çıkmıştır: Teşbih, tefviz ve te'vil. Teşbih yöntemi, Allah'ı yaratıklara benzetme eğilimini taşıyan bir yaklaşımdır. Tefviz, sıfatları Allah'a havale ederek detaylı yorumlardan kaçınmayı öngören bir yaklaşımdır ve özellikle Selef ve Ehl-i Hadis tarafından benimsenmiştir. Te'vil ise sıfatları daha soyut ve metafiziksel bir çerçevede yorumlayarak anlaşılmasını sağlayan bir yaklaşımdır. Bu yöntemler arasındaki dengeyi bulma çabası, İslam Kelâmında sıfatların doğru bir şekilde anlaşılması için önemli bir metodolojik tartışma yaratmıştır. (Gazzâlî, 1988: 129).

İlahi sıfatlar üzerine yapılan müzakereler, İslam mezheplerinin formasyonunda önemli bir rol oynamıştır. Şehristânî'nin de işaret ettiği gibi, bir mezhebi diğerlerinden ayıran temel unsurlardan biri esmâ ve sıfat meselesidir. İlahi sıfatların yorumlanması ve anlaşılması, mezhepler arası farklılıkların ortaya çıkmasına yol açmış ve teolojik diyalogların yoğunlaşmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Mücessime ve Haşviyye gibi gruplar Allah'ı yaratıklara benzetirken (teşbih), Selef/Ehli Hadis yorumuna karşı çıkarak tefviz yöntemini benimsemişlerdir. Mu'tezilîler ise aşırı te'vil yöntemi ile sıfatların bilinen anlamda yorumlanmasını mümasale oluşturur endişesi ile inkâr etme yoluna gitmişlerdir. Ehli Sünnet Kelâmcıları, teşbihe düşmeden ve aşırı te'vil yapmadan, dengeyi korumaya çalışmışlardır. (Şehristân:1990, 12-26, 145, 176-201, Köksal: 2018: 239) Fiilî sıfatlar, Allah'ın belirli zaman ve mekân ilişkisi içinde gerçekleşen sıfatları olarak değerlendirilirken, zâtî sıfatlar Allah'ın zatıyla özdeş ve ezeli olarak kabul edilir. Mâtürîdî düşüncesinde, zâtî sıfatlarla fiilî sıfatlar arasındaki ilişki kavramsal olarak ayrılır; ancak fiilî sıfatlar da nihayetinde zâtî sıfatlara dayandırılır ve tekvin sıfatı gibi ezeli oldukları kabul edilir. Bu anlayış, Allah'ın yaratma, yok etme gibi fiillerinin zamana bağımlı olmadığını ve ezelden beri mevcut olduğunu savunur. (Gölcük, 2010: 25-30, Çelebi, 2009: 37/130, Butî, 1402: 108-110).

Mu'tezile, aşırı tenzihçi bir yaklaşım benimseyerek haberî sıfatları te'vile tabi tutmuştur. Onlara göre Allah'ı sıfatlardan soyutlamak, O'nun aşkınlığını korumanın bir yoludur. Buna karşılık, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) önderliğindeki Hanbeli alimler te'vile şiddetle karşı çıkmış ve Allah'ın sıfatlarına herhangi bir yorum getirmeden, olduğu gibi kabul edilmesini savunmuşlardır. Bu bağlamda Hanbelîler tefviz metodolojisini benimseyerek, sıfatları Allah'a havale etmişlerdir. Mu'tezile mezhebi, sıfatların zat ile özdeş olduğunu savunarak, sıfatların müstakil bir gerçekliği olmadığını ileri sürmüştür. Onlara göre, Allah'ın zatına nispet edilen her sıfat, zat ile aynı anlama gelir. Mâtürîdîler ise Bakillânî'nin görüşüne daha yakın durmuş ve sıfatların zatın ötesinde bağımsız manalar olarak var olmadığını savunmuşlardır. Mâtürîdî geleneğinde, zâtî ve fiilî sıfatlar arasındaki ayrım kavramsal olarak yapılmış, ancak fiilî sıfatlar da zâtî sıfatlar gibi kabul edilerek ezeli oldukları vurgulanmıştır. (Wolfson, 2017: 11-78).

Mâtürîdî ve Eş'arî ekolleri sıfatlar konusunda bazı temel farklılıklar gösterir. Eş'arîler, sıfatları kategorilere ayırarak zâtî sıfatlar (hayat, ilim, irade, kudret) ve fiilî sıfatlar (yaratma, rızık verme gibi) olarak ikiye ayırır ve bu sıfatların Allah'ın zatına bağlı fakat ondan ayrı olduğunu kabul ederler. Mâtürîdîler ise sıfatların Allah'ın zatının bir parçası olduğunu ve bu sıfatların zatın dışında bağımsız varlıklar olarak kabul edilemeyeceğini savunurlar. Mâtürîdî geleneğinde, özellikle tekvin sıfatı (yaratma) kadim bir sıfat olarak kabul edilip, zâtî sıfatlar arasında değerlendirilir. (Louis Gardet- Georges Anawati, 2015, 43-76, Gölcük 2010: 39-47, Çelebi, 2009: 37/103).

2. Sıfat Tartışmalarının Ortaya Çıkışı

Sahabe ve Tabiin nesli içerisinde ilahi sıfatlar konusu ciddi bir tartışma konusu haline gelmemiştir. Bu dönemde yaşayan Müslümanlar, Allah'ın sıfatları hakkında te'vil (yorumsal açıklama) yoluna gitmeden, Kur'an ve hadislerde geçen sıfatlara şekilde iman şekilde iman etmişlerdir. Onlar, sıfatları olduğu gibi kabul ederek, fazla yoruma gitmeksizin Allah'ın yüceliğini ve benzersizliğini tasdik etmişlerdir. Ancak, İslam toplumunda yaşanan ilk büyük iç savaşların ardından, dini ve teolojik tartışmalar yoğunlaşmış ve özellikle mürtekeb-i kebîre (büyük günah işleyenlerin durumu), kader ve irade gibi konular gündeme gelmiştir. Bu meseleler, Allah ile insan arasındaki ilişkiyi ve Allah'ın iradesi ile insanın iradesi arasındaki etkileşimi ele alan sıfat tartışmalarına dönüşmüştür. Özellikle Allah'ın sıfatlarının nasıl anlaşılması gerektiği, O'nun zâtı ile sıfatları arasındaki ilişkinin nasıl yorumlanacağı soruları bu dönemde önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. (Düzgün, 2018: 31-40, Gölcük, 2010: 25-30, Çelebi: 2009, 37/103).

İlahi sıfatlar konusundaki tartışmaları başlatan isimlerden biri olarak Cehm b. Safvân öne çıkar. Cehm ve daha sonra sıfatlar konusundaki görüşünü kabul eden Mu'tezilîler, Allah'ın sıfatlarını te'vil etmeye başlamışlardır. Özellikle haberi sıfatlar (Allah'ın eli, yüzü gibi insan biçiminde anlatılan sıfatlar) konusunda tenzihçi bir yaklaşım benimsemişler ve bu sıfatları mecazi anlamda yorumlamışlardır. Bunun aksine, Ahmed b. Hanbel'in öncülüğünü yaptığı Hanbelîler, sıfatların te'vil edilmesine şiddetle karşı çıkmış ve bu sıfatları zahirî (göründüğü) anlamıyla kabul etmişlerdir. Selefî yaklaşımı benimseyen Hanbelîler, Allah'ın sıfatlarını tartışmadan Allah'a havale eden tefvîz yöntemini kullanmışlardır. Ancak bu yaklaşımın bazı durumlarda aşırıya kaçarak Allah'ın sıfatlarını insan sıfatlarına benzeten teşbih (Allah'ı yaratılmışlara benzetme) tehlikesinin bu görüşe, sebep olduğu görülmüştür. Mu'tezilîler ise bu eğilime karşı daha da ileri giderek, Allah'ı her türlü insanî sıfattan tamamen uzaklaştıran aşırı bir soyutlama yapmışlar ve bu sıfatları Allah'tan tamamen nefyetmişlerdir (ta'tîl). (Gölcük, 2010: 39-47).

3. Sâbûnî'de İlâhî Sıfatlar

İslam mezheplerinin genelinde, Allah'ın zatının aşılması ve tanımlanamaz olduğu yaygın bir kabul görmektedir. Ancak Allah'ın sıfatları konusu, farklı mezhepler arasında çeşitli yöntemlerin geliştirilmesine neden olmuştur. Ehl-i Sünnet ekolü, Allah'ın sıfatlarının zatından bağımsız olmayıp, ezeli ve zâtî özetle savunmaktadır. Bu bağlamda, Allah'ın sıfatlarını yaratılmışların sıfatlarına benzetmekten kaçınarak tevhid ilkesini muhafaza etmeyi hedefler. Buna karşılık Mu'tezile mezhebi, Allah'ın sıfatlarının zat ile özdeş olduğunu ve sıfatların zatından bağımsız bir varlığa sahip olmayı ileri sürerek tevhid ilkesine vurgu yapar.

Mâtürîdîlerde İlâhî Sıfatlar zâtî ve fiilî olarak iki kategoriye ayrılır; ancak onun iki sıfatı de ezeli olduğu savunulmaktadır. Bu şekilde, Allah'ın sıfatlarının yarattığı sıfatları ile karıştırılmaması açısından önem taşır ve tevhid inancının korunmasını sağlar. Mâtürîdî ekolü, Allah'ın sıfatlarının hem zatıyla birlikte ezeli hem de zâtî ve fiilî sıfatlar arasında bir denge oluşturacak şekilde ayrıştırılabilirni savunur. Bu bağlamda, zâtî sıfatlar Allah'ın zatına mahsus olan özellikleridir; fiilî sıfatlar ise Allah'ın iradesine bağlı olarak tecelli eden sıfatlardır. Ancak her iki sıfat türü de kadîm olarak kullanılabilir. (Mâtürîdî, 2003: 51-151).

Nûreddin es-Sabûnî, Mâtürîdî gelenek çerçeveleri konularını ele almıştır. Sabûnî, sıfatların Allah'ın zatıyla olan ilişkisini ve sıfatların ezeliğini vurgulayarak Mâtürîdî ekolünün çizgisini takip etmiştir. Bu yaklaşımla sıfatların yaratılmışlardan ayrıştırılması ve tevhid inancının muhafaza altına alınması amaçlanmaktadır. Sabûnî'nin bu görüşü, Mâtürîdî ekolünün niteliklerinin özelliklerini dikkate alarak önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir. Bu farklı yaklaşımlar, İslam teolojisinde Allah'ın sıfatlarının nasıl anlaşılır konusunda mezhepler arası tartışmaların genel yerinde yer almaktadır. Onun mezhebinin kendine has özellikleri ve yorumları, Allah'ın sıfatlarının mahiyetini açıklama çabasının birer tezahürüdür. (Arslan, 2015: 43-76).

3.1. Selbî (Tenzîhî) Sıfatlar

Tenzîh, Arapça "nezâhet" kökünden gelir ve "maddi ve manevi kötülüklerden uzaklaşma" anlamına sahiptir. Kelime yapı olarak, kusur ve noksandan arındırma manasını taşır. İslam teolojisinde kullanıldığında, Allah'ın zatının herhangi bir kusur ve eksiklikten, yaratılmış varlıklara özgü noksanlıklardan tamamen münezzehe olduğunu ifade eder. Tenzîh terimi, Allah'ın selbi sıfatları ile eş anlamlı olarak kullanılır; bunlar, Allah'ın, yaratılmış özelliklerden uzak olduğunu vurgular. Kur'an'da, Allah'ın bu yüceliğini vurgulayan "takdis" ve "tesbih" kelimeleriyle tenzih kavramının izlerini görmekteyiz. (el-Baka 2/30).

Kelâmcılar, Allah'ın sıfatlarını sınıflandırırken, genellikle "selb" terimini kullanırlar; bu, fazlalıklardan arınma anlamına gelir. Selbi sıfatlar, Allah'ın ne olmadığını, diğer varlıklardan farkını ve onlarda mevcut olan özelliklerin O'nun zatında bulunmadığını ifade eden niteliklerdir. (Manzûr, 1994: 19/549; Tehânevî, 1963 1/518).

Buna karşılık sübutî sıfatlar, Allah'ın ne olduğunu ve nasıl bir varlık olduğunu tanımlar; ona çeşitli nitelikler atfeder. Ön plana çıkan selbi sıfatlar arasında; Vücut, kıdem, beka, ebedilik, tevhid, yaratılmışlardan farklılık, kendi kendine yetebilme özellikleri bulunur. İslam düşünce tarihinde, tenzih anlayışını en güçlü biçimde vurgulayanlar, sıfatlara ilk olarak te'vil yolunu açan Mu'tezile alimleridir. Mu'tezile'de tevhid inancının öne çıkması, sıfatların inkârı ve fiili sıfatların geçiciliği ile sonuçlanan bu yaklaşım, aşırı bir tenzih anlayışını yansıtır. Grek literatüründen yapılan çeviriler, özellikle Neo-Platonizm etkisi altındaki metinlerle zenginleşmiştir. Plotinus tarafından 'Bir' olarak nitelendirilen Tanrı'nın tanımında, olumsuzlama yöntemi öne çıkar. Tanrı'nın aşkınlığının, yalnızca olumsuzlama yoluyla vurgulanabileceği düşüncesi, Grek felsefesi ve Hristiyan teolojisinde "apofatik teoloji" veya "negatif teoloji" olarak bilinen bir yaklaşımla paralellik gösterir. (Erdoğan, 2015: 110-111). Mu'tezile'nin benimsediği bu yaklaşım, felsefi çeviri hareketlerinin etkilerini yansıtan bir özelliktir. (Kâdî Abdülcebâr, 1988: 128, 182, 525; Kılavuz, 2022: 420).

Eş'arî ekolü, İslam teolojisinde tenzih kavramını merkeze alarak, Allah'ın her türlü maddi ve manevi noksanlıktan uzak olduğunu vurgular. Bu mezhepte, Allah'ın cisim, cevher ya da araz gibi kategorilere dahil olmadığı, yaratılmış varlıklardan tamamen farklı ve bağımsız olduğu öne sürülür. Tenzih bağlamında, kıdem (ezelilik) ve bekâ (ebedilik) sıfatları, kadîm olan Allah ile hâdis (sonradan yaratılmış) varlıklar arasındaki temel farklılıkları belirginleştirir. Mâtürîdî ekolü ise Eş'arî anlayışa yakın bir sıfat teolojisi geliştirirken, Allah ile yaratılmış varlıklar arasındaki benzerlikten uzaklığı özellikle vurgular. Mâtürîdî düşüncesinde, Allah'ın evreni yönetim biçimi ve varlık düzeni, onun ilahi iradesi ve hikmeti doğrultusunda şekillenir. Allah'ın her eylemi, derinlemesine bir hikmete dayandırılır ve bu, varlıkları en uygun şekilde düzenleme ve yönlendirme amacını taşır. Mâtürîdîler, Allah'ın eylemlerinin hikmetten yoksun olması ihtimalini reddederler. (Barlak, 2017: 577-578). Ayrıca, Allah'ın hiçbir zaman bireysel çıkarlar doğrultusunda hareket etmeyeceği, dolayısıyla herhangi bir haksızlığa veya emir dışı davranışa bulaşmayacağı Mâtürîdî inanç sisteminin temel prensiplerindendir. Allah, kusurların tamamen dışında olduğu için, onun her bir fiili, en yüksek hikmetle gerçekleştirilir. Bu çerçevede, kıdem ve bekâ gibi sıfatlarla Allah'ın ezeli ve ebedi özellikleri

vurgulanırken, tevhid ve vahdaniyetin ispatı da ön plana çıkar. Teolojik ifadede, Allah'ın zatının birliği "ahad", sıfatlarının birliği ise "vahid" terimleriyle açıklanır. İlerleyen Mâtürîdî metinlerinde, Allah'ın zorunlu varlık (vacibu'l-vücûd) olduğunu vurgulayan selbi sıfat yaklaşımı altında ele alınır. (Avni, 1331: 1-10).

3.2. Zâtî ve Sübûtî Sıfatlar

Mezhepler arası ihtilafların merkezinde genellikle sübûtî sıfatlar yer almaktadır. Sübûtî sıfatlar, Allah'a çeşitli anlamların nispet edilip ispatlandığı niteliklerdir, buna karşın selbî sıfatlar Allah adına doğrudan bir anlam ifade etmez. Eş'arî mezhebinde sübûtî sıfatlar yedi adettir: Hayat, ilim, irâde, kudret, semi', basar ve kelâm. Mâtürîdîlerde ise tekvin sıfatının eklenmesiyle bu sayı sekize çıkar. Sünni ekol, kelâm ve irâde gibi sıfatları sübûtî olarak kabul ederken, Mu 'tezile bunları fiili sıfatlar olarak değerlendirebilir. (Erdoğan, 2015: 110-111).

Sabûnî'ye göre, Eş'arîler ve Mâtürîdîler arasında zât ve sıfat ilişkisi konusunda temel farklılıklar vardır. Eş'arîler, Allah'ın sıfatlarının O'nun zâtından ne tamamen ayrı ne de tamamen aynı olduğunu savunurlar. Sıfatlar, Allah'ın ezeli nitelikleri olup zâta bağlıdır, ancak zâttan bağımsız varlıklar değildir. Bu sıfatların kadîm olduğunu vurgularlar. Mâtürîdîler de bu görüşü genel olarak paylaşıyor, ancak tekvin sıfatı üzerinde özellikle dururlar. Mâtürîdîler'e göre, tekvin sıfatı, Allah'ın ezeli sıfatlarından biridir ve sübûtî sıfatlar arasında yer alır. Eş'arîler ise tekvin sıfatını fiili sıfat olarak kabul eder ve sonradan yaratılmış (hadis) olduğunu belirtir. (İbn Fûrek, 1987: 22)

Kelâm sıfatında da farklılıklar vardır. Eş'arîler, Allah'ın kelâm sıfatını harf ve sestem bağımsız ezeli bir sıfat olarak kabul ederler ve kelâm-ı nefsinin (zihni konuşma) işitilebilir olduğuna inanırlar. Mâtürîdîler ise kelâm-ı nefsinin işitilemeyeceğini, Allah'ın kelâmının harf ve sestem bağımsız olduğunu savunurlar. Fiili sıfatlar konusunda ise Eş'arîler, yaratma gibi sıfatları hadis olarak kabul ederken, Mâtürîdîler fiili sıfatların kadîm olduğunu savunur. Tekvin sıfatı, Mâtürîdîler'e göre ezeldir ve Allah'ın zâtına bağlıdır. Bu farklılıklar, her iki mezhebin sıfatları nasıl yorumladığı ve zâttan ayrı olup olmamaları konusunda belirleyicidir. (Avni, 1331: 1-10, Sâbûnî, 2019: 64-86).

Sâbûnî, Allah'ın kemal sıfatlarıyla nitelendiğini ve bu sıfatların Allah'ın zâtıyla kaim olduğunu belirtir. Sıfatlar geçici arazlar değil, ezeldir ve ne öncelik ne de sonralık taşır. Batınîler ve felâsife, Allah'ın sıfatlarını yaratılmışlara benzetme riski sebebiyle reddederken, Kerrâmîye fırkası Allah'ın sıfatlarının hadis olabileceğini düşünür. Müşebbihe fırkası ise Allah'ı yaratılmışlara benzeten bir anlayışa sahiptir. Cehm b. Safvân, Allah'ın ezelde âlim olmadığını ancak sonradan ilim yarattığını savunur. Felsefecilerin sıfat inkârı, yaratıcı ile yaratılmış arasında akli benzerlik olmadığı görüşüne dayanır. Bu yüzden bazı felsefeciler Allah için zât, şey ve mevcut gibi isimler kullanmaktan kaçınır. Sâbûnî, Allah'ın kendini güzel isimlerle tanıttığı ayetlere atıfta bulunarak felsefecilerin görüşlerini eleştirir. Sabûnî, Allah ile âlem arasında herhangi bir benzerlik iddiasının iki temel şekilde öne sürülebileceğini ifade eder: ya tek bir açıdan ya da birden fazla açıdan bir benzerlik kurulabilir. Ancak her iki durumun da teolojik açıdan kabul edilemez olduğunu savunur. Çünkü Allah'ın kadîm (ezeli ve yaratılmamış) bir varlık, âlemin ise hadis (sonradan yaratılmış) bir varlık olması, bu iki varlık kategorisinin tamamen birbirinden ayrı ve farklı olduğunu gösterir. Kadîm olan Allah ile hadis olan âlem arasında benzerlik kurulması, bu ayrımın ortadan kaldırılmasını gerektirir ki bu da İslam teolojisindeki tevhid ilkesine aykırıdır. Dolayısıyla, Allah ile yaratılmışlar arasında herhangi bir benzerlik kurulması mümkün değildir; zira bu, kadîm olanın hadis gibi değerlendirilmesine veya hadis olanın kadîm addedilmesine yol açar, ki bu da teolojik olarak imkânsızdır. (Sâbûnî, 2019: 87).

Felâsife, Batınîler ve Cehmîye, Allah ile âlem arasında herhangi bir benzerlik olmaması gerektiği görüşünden hareketle Allah'ın sıfatlarını reddederler. Onlara göre, eğer iki varlık arasında en genel özelliklerde benzerlik varsa, o varlıklar birbirine benzer. Allah'ın sıfatlarının temel özelliği var olmak olduğu için, bu özellik yaratılmışlarda da bulunduğundan, Allah adına bu sıfatlar kabul edilemez. (Sâbûnî, 2019: 112, Koloğlu, 2010: 156-204, Koloğlu, 2011: 224-300).

Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşlerini aktaran Sâbûnî, Allah'ın diğer varlıklardan farklı olduğunu vurgular. Allah, başka şeyler gibi olmayan şey, başka varlıklar gibi olmayan varlık, başka bilenler gibi olmayan bilendir. Kelâmcılar arasında benzerlik (mümaselet) tanımı noktasında görüş ayrılıkları mevcuttur. Eş'arî, iki farklı şeyin birbirlerinin yerine tam olarak geçebilmesini benzerlik olarak tanımlarken, Mu'tezile daha özgül niteliklerdeki benzerlikleri esas alır. Mâtürîdî yaklaşımına göre, iki şey arasında benzerlik, tüm özelliklerde ortaklık gerektirir. Dolayısıyla Allah ile mahlukat arasındaki sıfatlar aynı değildir ve Allah'ın sübûtî sıfatlarla vasıflandırılması caizdir. (Ebû Hanîfe, 1999: 63).

Mu 'tezile, Kur'an'da geçen sübûtî sıfatların türemiş hallerini kabul etmekle birlikte, bunları zâtî sıfatlar olarak yorumlar ve ilahlığın zorunlu gereği olarak zat ile özdeşleştirir. Bu anlayışta, zâtî ve sübûtî sıfatlar arasındaki ayrım netleşir: Zâtî sıfatlar, ilahlığın zorunlu gereği olan ve zat ile özdeşleşen niteliklerdir; sübûtî sıfatlar ise zatta kadim olarak mevcut olan ve zâtî sıfatların kökenini oluşturan anlamlardır. Bu bağlamda, hayat, ilim, kudret gibi master hallerdeki sıfat-ı meanîler Mu 'tezile tarafından

reddedilir ve bu sıfatların zatın ötesinde, zata zaid bir varlığı olduğu kabul edilmez. Ancak, âlim, kâdir, hayy ve mevcûd gibi türemiş sîgaldaki sıfatlar kabul edilir. Bu sîgaların ifade ettiği anlamlar, zât-sıfat birlikteliğini yansıtarak, sıfatlara ayrı bir ontolojik statü atfedilmez. Mu'tezile'nin dört temel sıfatı olan bu sıfatlar, zâtî sıfatlar olarak kabul edilir ve zat ile özdeştir. Bu sıfatların varlığı zatın kendisinden ayrılmaz, yani zatın dışında bağımsız bir gerçekliği yoktur. Bu yaklaşım, Mu'tezile'nin ilahi sıfatların ontolojik statüsü ve zât-sıfat ilişkisine dair kavramsallaştırmalarını açıkça ortaya koyar. (Kâdî Abdülcebâr, 128-131, 151; Sâbûnî, 2019: 87; Çelebi, 2009: 37/104).

Sâbûnî, kelâm ve irade gibi iki önemli sıfatı ele alır ve Mu'tezile'nin bu sıfatları zâtın ötesinde müstakil anlamlar olarak gördüğünü ve bunların yaratılmış olduğunu belirtir. Mu'tezile, bu sıfatları fiili olarak kabul eder ve Allah'ın zâtî ile doğrudan ilişkilendirilmez. (Sâbûnî, 2019: 86). Sâbûnî, Mu'tezile'nin Allah'ın sıfatlarına dair yaklaşımını eleştirirken, Allah'ın kadîm, yani ezeli ve benzersiz olduğunu, hiçbir ortağı bulunmadığını güçlü bir şekilde vurgular. Ona göre, eğer Allah'ın zâtından bağımsız olarak ilim, kudret gibi sıfatların var olduğu kabul edilirse, bu sıfatların Allah'ın zâtından ayrı, bağımsız ve ezeli olduğu sonucuna varılır. Bu durum ise, Allah'ın birliğini (tevhidini) zedeler. Zira, Allah'ın zâtından ayrı olarak ezeli sıfatların varlığını kabul etmek, birden fazla ezeli varlık olduğu anlamına gelir ki, bu da İslam'ın tevhid inancıyla çelişir. Tevhid inancı, Allah'ın zâtının ve sıfatlarının mutlak birlik içinde olduğunu ve O'ndan ayrı hiçbir ezeli varlığın bulunamayacağını savunur. Dolayısıyla, Allah'ın sıfatlarının O'nun zâtıyla ezeli bir bütünlük oluşturduğu ve sıfatların zâtıdan ayrı olarak düşünülmesinin tevhid inancını zayıflatacağı sonucuna varır. (Sâbûnî, 2019: 88).

Mu'tezile, sıfatların Allah'ın zâtî ile ayrılmaz bir bütünlük içinde olduğunu savunarak, ezeli sıfatların var olmadığını öne sürer. Sâbûnî bu iddiaları ele alarak, Mu'tezile'nin tevhid anlayışının sonuçlarını ve teolojik temellerini derinlemesine inceler. "Ehli Hakk'ın delilleri" ifadesiyle, Ehli Sünnet ve özellikle Mâtürîdî geleneğinin sıfatların ispatına dair sunduğu argümanları aktarır. Bu deliller, sem'î (vahye dayalı) ve aklî (mantıksal) olarak iki ana kategoride sınıflandırılır. Sem'î deliller, sübûtî sıfatların varlığını açıkça belirten ve Allah'ın bu sıfatlara sahip olduğunu ifade eden ayetlere dayanır. Sâbûnî, Mu'tezile'ye itiraz ederek, ilahi sıfatların master hallerinin Allah'a isnat edilerek ispatlanabileceğini savunur. Örneğin, Allah kendisini gören, işiten, bilen ve güç yetiren olarak vasıflandırmıştır. (er-Ra'd 13/6, en-Neml 27/73).

Allah'ın kendini nitelendirdiği sıfatların, özel masterlardan türetilmiş ifadeler olduğu ve bu müştak manaların zât üzerine kullanıldığında, asıl manalarını ifade ettiği belirtilir. Örneğin, "hareketli" veya "hareketsiz" gibi ifadeler, taşıdıkları anlamları barındırmayan bir zât için kullanıldığında, gerçek bir sıfat verme değil, lakap verme ya da alemleştirme işlemi olarak değerlendirilir. Yeni doğan bir bebeğe "âlim" isminin verilmesi, bebekte ilim olmamasına rağmen yapılan bir isimlendirme örneği olarak gösterilir. Bu türden bir isimlendirme, genellikle mizahi veya alay amaçlı olabilir. Ancak Allah'ın sıfatları, lakap veya alem ismi değil, O'nun zatının gerçek özellikleridir. "Âlim zât" ifadesi, "zât olan zât" gibi bilgi içermeyen ve abes bir ifadeye dönüşen bir yapı sunar. Mu'tezile'nin sıfatları zât ile özdeşleştirme yaklaşımı, Sâbûnî tarafından eleştirilmiştir. Bu yaklaşım, sıfatların birbirleriyle olan ilişkilerini de iç içe geçirecek ve hem duyuşal hem de soyut anlamda mantıksız sonuçlara yol açacaktır. (Sâbûnî, 2019: 90, Özten, 2023: 71-84).

Mu'tezile bu sıfatları, Allah'ın zâtından bağımsız anlamlar olarak değerlendirir ve onları yaratılmış fiili sıfatlar olarak kabul eder. Sâbûnî, Mu'tezile'nin bu tezini eleştirirken, Allah'ın kadim ve eşsizliğini vurgular; Allah'ın zâtî dışında, ilim ve kudret gibi sıfatlar var olduğunu kabul etmek, bu sıfatların da Allah'ın zatından bağımsız ve ezeli oldukları sonucunu doğurur ki bu, tevhid akidesine aykırıdır. Sâbûnî, Allah'ın birliğini ve eşsizliğini tehdit eden bu anlayışı eleştirir ve Mu'tezile'nin, sıfatların Allah'ın zâtıyla ayrılmaz bir bütünlük içinde olduğunu savunarak, ezeli sıfatların var olmadığı görüşünü savunduğunu belirtir. (Sâbûnî, 2019: 92).

Mu'tezile'nin sıfatları yorumlama yaklaşımına kritik bir bakış sunan Sâbûnî, Allah'ı, gören, işiten, bilen ve güç yetiren niteliklerle vasıflandıran nasslara atıfta bulunarak, Allah'a zâtıyla özdeş olmayan ilim, kudret, işitme, görme gibi sıfatların atfedilmesi gerektiğini savunur. Sâbûnî, Allah'ın kendisini nitelediği sıfatların özel masterlardan türetilmiş ifadeler olduğunu belirtir ve bu müştak manaların zât üzerine kullanıldığında, asıl manalarını ifade ettiklerini vurgular. "Hareketli" ve "hareketsiz" gibi sıfatların, taşıdıkları manaları barındırmayan bir zât için kullanıldıklarında gerçek bir sıfat verme değil, lakap verme ya da isimlendirme olduğunu öne sürer. (Köksal, 246; Yavuz, 1989: 2/191).

Mu'tezile'nin, sıfatları zât ile özdeşleştirme yaklaşımı, Sâbûnî tarafından keskin bir şekilde eleştirilir. Sâbûnî, bu yaklaşımın, sıfatların birbiriyle özdeşleştirilmesine ve bunların karşılıklı bağlarının iç içe geçirilmesine yol açacağını, bu durumun hem duyuşal hem de soyut düzeyde mantıksız olduğunu savunur. Sâbûnî, Mâtürîdî geleneğin kıdem ve bekâ sıfatlarına ilişkin tutumunu irdeler. Mâtürîdî alimler, sıfatların bekâsını ayrı bir bekâ sıfatıyla değil, sıfatların kendi içlerindeki süreklilikle açıklarlar. Bu, sıfatların ne zâtın aynısı ne de tamamen bağımsız olduğu anlamına gelir. Bu açıklamalar, Sâbûnî'nin Mu'tezile eleştirilerini ve kendi mezhebinin sıfat anlayışını ortaya koyar. Sâbûnî, Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (ö. 321/933) ahvâl teorisine dair

eleştirilerini geliştirir. Onun görüşüne göre, Cübbâî'nin teorisi, zât ve mana arasındaki çelişkiden tamamen sıyrılmış ve sorunsuz hale gelmiş değildir. Eğer Allah'ın zâtı bir hal ile nitelendirilirse, bu haller zât ile ortaklık kurmuş ve onunla var olmuş demektir. Bu durumda, bu hallerin zât ile olan ilişkisinin açıklanması gerekir. Diğer taraftan, bu haller zâtın dışında, yani zâtın ötesinde bir varlık olarak kabul edilirse, Cübbâî kendi kaçınmaya çalıştığı hataya düşmüş olur. Çünkü hallerin varlığını sıfat olarak değil, ancak zâtın özellikleri olarak görmek gerekirken, bunları zattan bağımsız olarak ele almak, onun temel prensiplerine aykırıdır. Sâbûnî, sıfatların Allah'ın zâtı ile olan ilişkisini ebediyet ve kıdem açısından tanımlamanın Ehli Sünnet içinde süregelen bir tartışma olduğunu belirtir. Sıfatlara kıdem niteliği atfetmekte tereddüt etmeyen alimler, sıfatların Allah'ın zâtının ne tam olarak aynı ne de tamamen farklı olduğunu ifade ederler. Bu durum sıfatların birbirleriyle olan ilişkileri için de geçerlidir; hiçbir sıfat diğerinin tam olarak aynı değildir, ama tamamen ayrı da değildirler. Çünkü "farklılık" iki varlığın birbiriyle ayrılması, birinin varlığı diğerinin yokluğunu gerektirir ki bu, Allah'ın zâtı ve sıfatları arasında söz konusu değildir. Allah'ın ilimsiz düşünülmesi mümkün değildir ve zât ile sıfatların tamamen özdeş olması da mümkün değildir. Sıfat ve zât arasındaki ilişki, oransal bir örneklem ile açıklanabilir: Bir bütün, içerdiği bölümler olmadan tam olarak kavranamaz; aynı şekilde, bu bölümler, bütünün bağlamı dışında düşünüldüğünde, kendi bağımsız anlamlarını yitirir. Bu iki değer, birbirinden tamamen bağımsız varlıklar değildir, ancak birbirlerinin aynı olduğu da söylenemez. Bu benzetme, Allah'ın zâtı ile sıfatları arasındaki ilişkiyi anlamada kullanılabilir bir model sunar: Sıfatlar, Allah'ın zâtıyla ayrılmaz bir şekilde var olurken, zâtın özdeşi de değildirler. (Sâbûnî, 2019: 94-95)

Sâbûnî'ye göre Mu'tezile, bu sıfatları Allah'ın zâtından bağımsız, kendi başlarına var olan ayrı anlamlar olarak değerlendirir. Onlara göre, bu sıfatlar Allah'ın zâtına bağlı olmayan ve yaratılmış (hâdis) sıfatlardır; dolayısıyla bu sıfatları, Allah'ın ezeli sıfatlarından ziyade fiilî sıfatlar olarak sınıflandırır. Mu'tezile'ye göre, Allah bir fiil gerçekleştirdiğinde veya bir şeyi murat ettiğinde, bu fiiller ve iradeler hadis olup, sonradan yaratılmıştır ve Allah'ın zâtı ile doğrudan bir ilişkiye sahip değildir. Sâbûnî ise bu yaklaşıma güçlü bir eleştiri getirir. O, Allah'ın zâtının kadîm, benzersiz ve ortaksız olduğunun altını çizerek, Allah'ın zâtından bağımsız ilim, kudret, kelâm ve irade gibi sıfatların varlığını kabul etmenin teolojik bir sorun teşkil ettiğini vurgular. Eğer bu sıfatlar Allah'ın zâtından bağımsız düşünülecek olursa, bu durumda bu sıfatların da Allah'ın zâtı kadar ezeli kabul edilmesi gerekir. Böyle bir kabul ise, Allah'ın birden fazla ezeli varlıkla birlikte olduğunu, dolayısıyla tevhid inancının zedelendiğini ima eder. Sâbûnî'ye göre, Allah'ın sıfatları O'nun zâtıyla kaimdir; yani bu sıfatlar, Allah'ın zâtından ayrı düşünülemez ve O'nunla ezeldirler. Allah'ın zâtı ve sıfatları arasında mutlak bir birlik vardır. Sıfatların yaratılmış (hâdis) olduğunu ve Allah'ın zâtından bağımsız varlıklar olduğunu savunmak, İslam'ın tevhid ilkesine aykırı bir yaklaşımı ortaya çıkarır. Zira tevhid inancı, Allah'ın mutlak birliğini, zâtının ve sıfatlarının birbirinden bağımsız olamayacağını savunur. Sâbûnî, Mu'tezile'nin bu yaklaşımını eleştirerek, Allah'ın sıfatlarının zâtıyla birlikte kadîm olduğunu ve tevhid inancına uygun şekilde anlaşılması gerektiğini savunur. Bu nedenle, Sâbûnî, Allah'ın sıfatlarının O'nun zâtıyla aynı zamanda ezeli olduğunu, ancak zâtından ayrı düşünülemeyeceğini belirterek Mu'tezile'nin görüşlerini reddeder. Allah'ın sıfatlarını zâtından bağımsız ve yaratılmış olarak kabul etmek hem Allah'ın birliğini zayıflatır hem de Allah'ın kudreti ve iradesi gibi temel sıfatlarını yaratılmış bir nitelik olarak görmek anlamına gelir ki bu, İslam teolojisinin temel ilkelerine ters düşer. (Sâbûnî, 2019: 100). Mu'tezile'nin sıfatları Allah'ın zâtıyla özdeşleştirme yaklaşımına Sâbûnî, sıfatların Allah'ın zâtından ne tamamen ayrı ne de tamamen özdeş olduğunu savunarak karşı çıkar. Bu, sıfatların hem Allah'ın zâtıyla iç içe olduğunu hem de zâtın kendisinden bağımsız birer varlık olmadığını gösterir. Örneğin, Allah'ın "bilgi" sıfatı, O'nun zâtının ayrılmaz bir parçasıdır ancak bilgi, zâtının tamamını tanımlamaz. (Ahmed b. Hanbel, 1995: 1/391).

Sâbûnî ayrıca, Mu'tezile'nin Kelâm ve İrade sıfatını nasıl yorumladığını da tartışır. Mu'tezile için, bu sıfatlar Allah'ın zâtına kıdemli değil, hadis yani sonradan oluşmuş durumlar olarak görülür. Özellikle Kelâm, Allah'ın kudret sıfatının belirli bir işlevi olarak ele alınır ve mahlukat yaratılmadan önce Allah'ın bu sıfatla nitelendirilmesi mümkün değildir. İrade sıfatı ise Allah'ın emir ve yasaklarıyla ortaya çıkar ve bu, Allah'ın iradesinin teşrîf boyutunu yansıtır. (Hayyât, 1957: 50, Sâbûnî, 2019: 101.)

Mâtürîdî yaklaşımı ise Mu'tezile'den önemli ölçüde farklıdır. Mâtürîdîler, iradeyi Allah'ın ezeli kararlarını, her şeyin nasıl var olacağını belirleyen kudret ve tekvinle doğrudan ilişkilendirir. Bu, Allah'ın fiillerinin hem zamansal hem de mekânsal olarak nasıl gerçekleşeceğini tanımlayan, O'nun mutlak iradesini ifade eder. İrade, Allah'ın fiillerindeki seçicilik ve tercih yetisini gösterir ve böylece O'nun tüm yaratılanlara yönelik ezeli planının bir parçası olarak görülür. (Mâtürîdî, 2021: 47-48; Çelebi, 2009: 37/104).

3.3. Fiilî Sıfatlar

Fiili sıfatlar, Allah'a atfedilen eylemleri tanımlar ve hem olumlu hem de olumsuz anlamda değerlendirilebilir; örneğin yaratmak-yaratmamak, rızık vermek-vermemek, azap etmek-etmemek gibi. Bu sıfatlar, Allah'ın karşıt niteliklerle tanımlanabilmesine olanak tanır. İslam Kelâmında, fiili sıfatların kaynağı olarak Mâtürîdiyye ve Selefiyye alimleri tarafından

genellikle tekvin sıfatı gösterilir. Mâtürîdî geleneğine göre tekvin, kadim bir nitelik taşır ve subuti sıfatlar kategorisinde değerlendirilir. Eş'arî ve Mu'tezile mezhepleri ise fiili sıfatları kudret sıfatının hâdis bağlamları olarak ayrı bir kategori içinde ele alır ve Allah'ın tüm fiillerini hadis olarak kabul eder. (Nesefî, 1993: 1/306-372; Eş'arî, 1987: 87-90; Hayyât, 1957: 50).

Kelâm ilminde, fiili sıfatların doğası ve anlamı üzerine yoğun tartışmalar yapılmıştır. Fiiller, zamanla bağlantılı olarak ortaya çıkan ve geçici nitelikler taşıyan arazlar olarak anlaşılmış, dolayısıyla kadim olmaları olasılık dışı görülmüştür. Fiil ile mef'ul arasındaki sebep-sonuç ilişkisi, mef'ulün sonradan var olan bir şey olması gerçeğiyle, fiilin hadisliğini zorunlu kılar. Eş'arî geleneğine göre, mükevven oluşumla ilgili bir niteliktir. Ancak Mâtürîdî görüşünde, fiiller, Allah'ın hâlık gibi sıfatlarına bağlıdır ve gerçek fail olarak Allah kabul edilir. Bu sebeple fiiller, Allah'ın varlığına ait vasıflar olarak kabul edilir ve tekvin altında toplanır. (Baysal, 2023: 51-79).

Mâtürîdî mezhebinde fiili sıfatların "tekvin" başlığı altında ele alınarak kadim kabul edilmesi, mezhebin teolojik yapısının karakteristik özelliklerinden biri olarak öne çıkar. Bu yaklaşım, temelde Ebû Hanîfe'nin görüşlerine dayanmakta olup, özellikle el-Fıkhu'l-Ekber'de ifade edilen prensiplerle de desteklenir. Mâtürîdî Kelâmcılar, tekvin sıfatını Allah'ın fiili sıfatlarının merkezi bir unsuru olarak görmüş ve bu sıfatın, yaratmayı yoktan var etme anlamında içerdiğini vurgulamışlardır. Mâtürîdî düşüncede, Allah'ın kudret sıfatı hem yaratma (ibda) hem de yok etme (ifad) gibi fiilleri kapsayacak şekilde anlaşılır. Ancak burada kudretin mutlak ve sınırsız bir güç olması, onu sadece bir potansiyel olarak tanımlamakla yetinmez. Kudretin hangi fiili gerçekleştireceği irade sıfatı ile belirlenir. Yani Allah, kudretiyle hem varlıkları yaratmaya hem de yok etmeye muktedir olup, hangi fiilin tercih edileceği ise O'nun iradesiyle kararlaştırılır. Bu bağlamda Mâtürîdîler, tekvin sıfatını kadim kabul ederek Allah'ın yaratma fiilinin ezelde mevcut olduğu ve yaratmanın zamana bağlı bir değişim veya geçici bir süreç olmadığı sonucuna varırlar. Bu görüş, Allah'ın zâtı ile sıfatları arasında bir tenakuzun bulunmadığını ve O'nun zâtıyla birlikte sıfatlarının da ezeli olduğunu savunan bir teolojik çerçeve sunar. (Nesefî, 1993: 208-209).

Mu'tezile, fiili sıfatları, irade ve Kelâmı da içerecek şekilde geniş bir perspektifte değerlendirirken, Eş'arîler yaratma eylemini içeren fiilleri kabul eder ve Kelâm sıfatını subuti sıfatlar arasında sınıflandırır. Sâbûnî, Eş'arî ve Mu'tezile mezheplerinin görüş birliği içinde olduğu ancak Mâtürîdîlerin farklı bir perspektife sahip olduğu tekvin sıfatı konusuna değinir. Sâbûnî, diğer mezheplerin görüşlerini ve aralarındaki ince ayrımları detaylandırmadan önce, Mâtürîdî mezhebinin görüşünü "ehli hakk" olarak tanımlar. Mâtürîdîler için tekvin sıfatı, kadim, ezeli ve Allah'ın zâtıyla kaim bir niteliktir. Diğer yandan, filozoflar, Mu'tezile ve Neccariyye gibi gruplar, tekvin gibi sıfatların Allah'ın zâtıyla kaim olmadığını savunurken, Eş'arî geleneği, ilim, kudret, irade gibi zati sıfatların kadim ve zat ile kaim olduğunu, ihya, imate, tekvin gibi fiili anlam taşıyan sıfatların ise hadis ve zat ile kaim olmadığını açıkça belirtir. (Sâbûnî, 2019: 139; Bûtî, 1988: 23).

Eş'arî ekolü ile Mâtürîdî ekolü arasında önemli yaklaşımsal farklılıklar gözlemlenir. Eş'arî görüşüne göre, fiil, "mükevven" yani meydana gelir, ortaya çıkan bir niteliğe işaret eder. Bu anlayış, fiilin yaratılmış bir şey olarak kabul edilmesi ve Allah'ın zâtıyla doğrudan ilişkilendirilmemesine zemin hazırlar. Bu nedenle Eş'arîler, fiilî sıfatların ezeli olmayışı ve belirli bir zamansal süreçte vuku bulmuştur savunur. Öte yandan Mâtürîdî ekolü, fiillerin Allah'ın yaratıcı, kudret sahibi gibi sıfatlarına bağlı olduğunu ve bu nedenle gerçek başarısızlığın Allah olduğunu vurgular. Bu anlayışa göre fiili sıfatlar Allah'a ait özellikler olarak kabul edilir ve bunlar *tekvin* sıfatları altında tutulur. Mâtürîdîler, bu sıfatlarla fiilî sıfatları Allah'ın zâtına bağlı olarak, bu sıfatların ezeli olduğunu savunur. Böylece Allah'ın yaratıcı gücü ve tevhid ilkesini koruma çabası içinde, fiillerin Allah'ın kudretiyle doğrudan ilişkili olduğunu ifade ederler. Bu tartışma Kelâm ilmi içerisinde Allah'ın sıfatlarının mahiyeti ve bu sıfatların zat ile ilişki konularında farklı yaklaşımları ortaya çıkar. Eş'arîler, fiilî sıfatları zamana bağlı ve geçici görürken, Mâtürîdîler bu sıfatların ezeli ve Allah'ın zâtına bağlı olduğunu savunarak tevhid ilkesine farklı açılardan vurgu yaparlar. Bu birleşme, fiili sıfatların tamamı üzerindeki tartışmalar, Allah'ın hem aşkın hem de kudret sahibi bir varlık olarak kavranmasına katkı sağlayan önemli bir düşünme alanı oluşturur. Mâtürîdî mezhebinin fiili sıfatları tekvin çerçevesinde ele alması ve bunları ezeli kabul etmesi, mezhebin ayırt edici özelliklerindendir. Mâtürîdîler, yoktan yaratmayı tekvin kapsamında değerlendirirken, kudret sıfatının yaratma ve yok etme yetisine eşit derecede sahip olduğunu ve tercih edilen eylemin irade ile belirlendiğini savunurlar. (Sabunî, 2019: 141). Mu'tezile ve Eş'arî mezhepleri fiili sıfatların geçiciliğini kabul ederken, bu geçicilik tekvin ile mükevven arasındaki bağlantıdan kaynaklanır. Tekvin sıfatı eğer ezeli ve zat ile kaim ise bu sıfatla vasıflanan varlık ezelde yaratılmış olmalıdır ki bu, yaratılmışların ezeliyeti anlamına gelir ve bu akıl dışıdır. Sâbûnî, tekvin sıfatının ezeli olduğunu savunurken şu ayeti referans gösterir: "O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır." İlgili ayetten anlaşılan, Allah'ın ezeli Kelâmıyla kendi ezeli zâtını yaratıcı sıfatıyla vasıfladığıdır. Şayet yaratma gibi eylemler geçici olsaydı, Allah bunlarla vasıflanmazdı. Sıfatlar, bir mana üzerinden türetilen isimlerdir ve bu manaları kendi zâtında barındıran öznelere için kullanılır. Allah, kendini bu isimlerle vasıfladığına göre, bu manalar onunla ezeli olmalıdır. Bu manaların geçici olduğunu öne sürmek, Allah'ın zâtının geçici niteliklere mahal teşkil ettiğini öne sürmek demektir ki bu mantıksızdır. Sâbûnî'nin sunmuş olduğu akli

delil şu şekildedir: Eğer tekvin sıfatı geçici ise onun yaratıldığı bir durum olmalıdır. Eğer yaratılma durumu yoksa, yaratılmadan var olan geçici varlıklar söz konusu olur ki, bu evrenin geçiciliğini ortadan kaldırır. Eğer tekvin sıfatı geçici kabul edilirse, onun bir yaratılışı ve yaratıcısı olmalıdır. Bu durum, yaratıcının yaratıcı niteliğinin iptal edilmesine yol açar, ki bu da sonsuz regress (teselsül) sorununa yol açar. Diğer bir delil ise eğer tekvin geçici ise onun var olduğu yer sorusu gündeme gelir. Şayet varlık yeri zat ise zat geçici olur ki bu mantıksızdır. Herhangi bir yerde var olmaması durumu da aynı şekilde mantıksızdır. Alternatif olarak, tekvin sıfatının Allah dışında bir yerde geçici olarak bulunması öne sürülebilir, ki bu Ebu'l Huzeyl'in görüşüne göre her cismin kendi yaratıcısı olduğu sonucuna götürür. Bu analizler ışığında, Sâbûnî tekvin ile mükevven, yaratma ile yaratılan arasında bir ayrılık olduğunu, mükevvenin geçici olduğunu ve tekvin sıfatı ile yaratıldığını belirtir. Dolayısıyla, tekvin ezeli, mükevven geçicidir. Diğer taraftan, tekvin-mükevveni aynı kabul etmek, yaratılan varlıklar için bir yaratıcıya ihtiyaç duyulmadığı, yaratıcının işlevsiz hale geldiği ve varlıkların ezeli olduğu bir sonuca götürür. (Sâbûnî, 2019: 142).

Tekvin sıfatının kadimliği ve Allah'ın zatıyla kaim olması konusunda karşıt görüş sahipleri önemli bir eleştiri getirirler: Eğer tekvin sıfatı ezeli ise evrenin de bu sığata bağılı olarak ezelden beri var olduğu sonucuna varılır ki bu, evrenin kadimliği fikrini doğurur. Karşıt görüş, evrenin varlığını tekvin sıfatına bağlayarak, onun sonradan yaratıldığını savunur; çünkü kadim olan varlık, varlığını başka bir unsura bağılı kılmaz, ancak hadis olan varlık başka unsurların etkisi altındadır. Sâbûnî, bu eleştiriye cevap verirken, ilk olarak itirazcının kullanmış olduğu "taalluk" terimini ele alır. Mükevvenin, yani yaratılmış olan varlığın, tekvin sıfatına olan bağılılığından yola çıkarak, mükevvenin hadis olduğu sonucuna ulaşır. Kadim olan, varlık için herhangi bir bağı ihtiyacı duymazken, hadis olan başka unsurlara bağımlıdır.

Sâbûnî'ye göre, tekvin sıfatının ezeli oluşu, evrenin de ezeli olduğunu gerektirmez. Evrenin yaratılma zamanı geldiğinde, Allah'ın ilmi ve iradesiyle belirlenen düzen dahilinde, tekvin sıfatının etkisiyle yaratılmıştır. Sâbûnî bu durumu, fıkhıta zamana bağılı talak örneğiyle açıklar: Şa'ban ayında eşine, Ramazan'ın başlangıcına bağılı olarak talak veren kişinin, talak Ramazan ayının girmesiyle şartlı olarak gerçekleşir. Talakın hüküm süreci boyunca var olması ve hedeflenen zamanla etkinleşmesi, Sâbûnînin tekvin-mükevven ilişkisine benzetmesine örnek teşkil eder. Karşıt görüşlere cevap verirken Sâbûnî bir soru üzerinden argümanını ilerletir: Evrenin varlığı Allah'ın zatına mı yoksa sıfatlarına mı bağılıdır? Zati ele almayıp, sıfatlar üzerinden giden Sâbûnî evrenin yaratılışının sıfatların etkisiyle gerçekleştiği konusunda fikir birliği sağlandıktan sonra, bu sıfatın hadis olduğu iddiasını sorgular. Hadis olan varlığın kendisi de hadis olduğundan, sonuçta bu süreç, ezeli bir son ilkeye, yani tekvin sıfatına ulaşır. Eş'arî'nin görüşüne göre, evren Allah'ın "kün" (ol) emriyle yaratılmıştır ve bu da bir tekvindir. Eş'arî, bu sıfatın zatıyla kaim ve ezeli olduğunu kabul eder. Bu tartışmalar, İslam Kelâm felsefesinde Allah'ın sıfatları ve evrenin yaratılışı üzerine derinlemesine düşünce ve teolojik analizlerin yapıldığını gösterir. (Sâbûnî, 2019: 146).

3.4. Müteşâbihat ve Haberi Sıfatlar

"Müteşâbih", teşâbüh kökünden türeyen ve "benzeşme" anlamına gelen bir sıfattır. Bu terim, özellikle Kur'an terminolojisinde, çoklu anlamlara sahip olabilen ve dolayısıyla anlaşılması güç olan lafız veya ifadeleri tanımlamak için kullanılır. Bu terim, yaratılmışlığın niteliklerini ifade eden sıfatlar grubu olan sıfat-ı tenzîhiyye kapsamında yer alır. (Cevherî, 6/2236; Tehânevî, 2/1437. Ardoğan, 2022: 103, 137).

Eş'arî ve Mâtürîdî mezhepleri, haberi sıfatların yorumlanmasında te'vil metodunu benimserken, selef olarak bilinen ehl-i hadis ekolü te'vili reddetmiştir. Ehli te'vil, bu sıfatları yorumlarken, Allah'ın şanına uygun şekilde ve dil kaidelerine riayet edilerek yapılmasının önemini vurgulamıştır. Sâbûnî, zatın cisim olmadığını ispatlarken, cismin cevherlerden meydana gelen bir yapı olduğunu, dolayısıyla cevher olmayan bir varlığın cisim olamayacağını belirtmiştir. Cisim, belirli miktar, hal ve sıfatlara sahip olduğundan, mevcut özelliklerin dışında başka özelliklere sahip olmaması, bir tercih edici ve takdir ediciyi gerektirir. Bu durum, cismin hâdis (yaratılmış) olduğunun işaretlerindendir. Sâbûnî, suret sahibi olma iddiasını da benzer bir mantıkla çürütmüştür. (Sâbûnî, 2019: 71-73; Bulgen, 2022: 907-966).

Sâbûnî, Allah'ın zatının mekanla ilişkisi meselesine birden fazla görüşle cevap vermiştir. Müşebbihe, Mücessime ve Kerramiyye gibi gruplar, Allah'ın belirli bir mekânda olduğunu savunurken, Neccariyye Allah'ın her mekânda bulunduğunu ileri sürmüştür. Mu'tezile ise Allah'ın ilmiyle her yerde olduğunu öne sürmüştür. Sâbûnî, mekânda yer tutmanın, yön ve cihetlerin canlıların kendi organlarına göre belirlendiğini ve bunların Allah için geçerli olamayacağını ifade etmiştir. (Sâbûnî, 2019: 76). Arşa istiva meselesinde, Allah'ın arşa istiva etmesi durumunda arşla tam uyumlu, ondan eksik veya fazla olabilecek durumlar, Allah için kül-cüz ilişkisini çağrıştırır ki bu muhaldır. Zahirî manası, Allah'ın bazı mekanlarda veya bazı muhdes varlıklarla beraber olduğunu düşündürebilen ayetlere gelince, eğer bu ayetlere hakiki anlamları verilirse, kendi içlerinde çelişkiler ortaya çıkacaktır. (Sâbûnî, 2019: 80).

Sâbûnî, Ehli sünnet geleneğinde müteşabih ayetlerin nasıl anlaşıldığını anlatırken, iki ana yaklaşım olduğunu belirtir: Birincisi, Selefi salihin yaklaşımı olup, bu tür nasları kabul edip, içerdikleri manaları Allah'a havale etmek ve Allah'ı her türlü noksanlıktan tenzih etmek; ikincisi ise Ehli sünnet Kelâmcılarının yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, nasları kabul etmekle beraber, Allah'ın zatına uygun şekilde, Arapça'nın anlam dairesine uygun olarak nasların te'vilini yapmak ve yapılan te'vilin Allah'ın muradının kesin olduğuna hükmetmemektir. Selef yöntemi daha güvenli, halef yöntemi ise daha sağlam ve uygulanabilir olarak değerlendirilir. (Sâbûnî, el-Kifâye fi'l-hidâye, 84. 85; Yıldız, 2020: 50-67).

3.5. İlâhî Sıfatlar ve İsimler İlişkisi

Zat ve sıfat meselesi, İslam teolojisinde derin ve çok yönlü bir konu olarak ilk dönemlerden itibaren önemli tartışmalardan ve mezhepsel çeşitliliklere zemin hazırlamıştır. Bu tartışmalar, ilahî zâtın mahiyeti ile bu zata atfedilen sıfatların içeriği ve kapsamı üzerinde yoğunlaşmıştır. Farklı düşünce ekolleri, Allah'ın zâtı ve sıfatları birbirinden farklı anlamlandırma çabasıyla çeşitli görüşler ileri sürmüş, bu da İslam düşünceleri içinde farklı teolojik yaklaşımların doğmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Müşebbihe ve Mücessime gibi gruplar, Allah'ın sıfatlarını yaratılmış nesnelerin özelliklerini benzeterek, Allah'ı cisimleştiren ve antropomorfik bir biçimde tasvir etme haline getirenlerdir. Bunların bu yaklaşımı, Allah'ın insan tipinin sahip olduğunu savunan bir anlayışı temsil eder. Bu gruplar, ilahî sıfatları somutlaştırarak Allah'ın aşkınlığını derinlemesine vurgulamış, aksine Allah'ın yarattığı varlıklara benzetmek gibi bir gösteri sergilemiştir. Buna karşılık, Mu'tezile ve bazı İslam filozofları ise Allah'ın zatını aşırı derecede soyutlamış, sıfatların bağımsız bir olanları reddederek, bunları zâtın birer tecellisi veya zâtının farklı yönleri olarak değerlendirmiştir. Buna göre, Allah'ın zâtı mutlak bir sadelik ve birlik içerir; Sıfatların müstakil bir varlık gibi kabul edilmesi, tevhid ilkesine zarar verilmesi. Bu nedenle, sıfatlar ya tamamen inkâr edilmiş ya da zat ile özdeş görülmüştür. Bu farklı yaklaşımlar, İslam dünyasındaki zat ve sıfatlar arasındaki ilişkinin nasıl anlaşıldığı konusundaki temel ayrılıkları ortaya çıkıyor. Bir yanda Allah'ın sıfatlarını kısaca tasdik eden ve bu sıfatları yaratılmış âleme benzeterek somutlaştıran görüşler yer alırken, diğer yanda sıfatları soyut bir birlikte yorumlayarak ilahî aşkınlığı vurgulayan yöntemler bulunur. Onun iki yaklaşımı da Allah'ın yüceliği, tevhid ilkesi ve insanın aklının ilahî olanın kavrayabilme kabiliyeti üzerine önemli teolojik ve herkese işaret etmektedir. (Nesefî, 1993: 1/350-372).

Sünni Kelâm ekolleri, bu iki zıt yaklaşım arasında hem ılımlı hem de Kur'an ve hadislerin ruhuna uygun, dengeli sıfat teorileri geliştirerek orta yolu benimsemiştir. (Yurdağür, 1984: 34-36, Topaloğlu, 1995: 11/405). Bu bağlamda, "el-esmâü'l-hüsna" ifadesi, naslarda Allah'ın isimlerini ifade eden bir terim olarak kullanılır ve genellikle Allah'ın zatına ve sıfatlarına işaret eden manaları içerir. Bu isimler hem isim hem de sıfat niteliğindedir. Kur'an ve hadislerde Allah'a atfedilen isimlerin sayısı 100'ü aşkın olup, en geniş anlamda esmâ-i hüsnâ doksan dokuz ismi kapsar şeklinde kabul edilir. Ancak Allah'ın isimlerini bu sayıyla sınırlamak, öğrenimi kolaylaştırmak amacı taşır ve eksiksiz bir tasnif olarak görülmemelidir.

İsim-müsemma ilişkisi, sıfat tartışmasının bir parçası olarak ele alınır. Cehmiyye, Mu'tezile, Kerramiye ve Şii Kelâmcıları, ismin müsemmadan ayrı olduğunu savunurken, İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742), Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) gibi Selefi alimler isim ile müsemmanın aynı olduğunu savunmuşlardır. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bu konuda, her iki görüşü de reddederek, "İsim müsemmanın aynıdır" ve naslara uyulması gerektiğini belirtmiştir. Ehl-i sünnet Kelâmcıları genelde Allah'ın isim ve sıfatlarını, zâtından bağımsız olmayan manalar olarak görüp ve birden fazla isim veya sıfatın zata izafe edilmesinin tevhid inancına zarar vermeyeceğini savunmuşlardır. (Bağdadi, 1981: 122, el-Mâtürîdî, 2021: 146, 147, Bâkılânî, 1957: 261-263).

Sâbûnî, Allah'ın isimlerinin zâtıyla özdeş olduğunu savunarak, isimlerin müsemmanın gayri kabul edilmesinin, Allah'tan başka bir şeyin zikredildiği anlamına geleceğini belirtir. Mâtürîdî geleneğinde de benzer bir yaklaşım benimsenir: Allah'ın ismi zikredildiğinde hem Allah'ın ismi hem de Allah'ın kendisi anılmış olur. Bu, naslardaki "Rabbinin adını an ve namaz kıl" ve "Öyleyse ulu Rabbinin adını yücelterek an" ifadeleriyle uyumludur. (Sâbûnî, 2019: 104; el-A'lâ 87/15; el-Vâkıa 56/96).

Mu'tezile, isim-müsemma aynılığının tevhid ilkesine zarar vereceğini savunsa da Sâbûnî dilbilgisi ve anlam bilimi üzerinden bu görüşe itiraz eder. Ona göre, bir isim zikredildiğinde bazen kastedilen tesmiyedir ki bu, müsemmanın gayri bir şeydir. Ancak, bir şahsa "İsmi nedir?" diye sorulduğunda "Muhammed" cevabı, müsemmanın zâtı değil, ismidir. Fakat "Muhammed kimdir?" sorusuna "benim" cevabı verildiğinde, bu durumda isim, müsemma yani zattır. Dolayısıyla, bazı durumlarda isim tesmiye manasında mecazen kullanılsa da esasen isim müsemmanın aynıdır. (Eş'ari, 1995: 197, 525).

Sonuç

Zat ve sıfat meselesi, İslam teolojisinin en karmaşık ve tartışmalı konularından biri olarak, İslam düşüncesinin erken dönemlerinden itibaren Müslümanlar arasında önemli görüş ayrılıklarına ve mezhepleşmelere yol açmıştır. Özellikle Allah'ın

zâtı ve sıfatları arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik farklı yaklaşımlar, bu tartışmanın merkezinde yer almıştır. İslam filozofları ve Kelâmcıları, Allah'ın sıfatlarının zatından ayrı mı yoksa zatının bir parçası mı olduğu sorusuna dair derinlemesine teolojik ve felsefi tartışmalara girmişlerdir. Bu mesele, sadece Allah'ın mutlak birliğini (tevhid) koruma çabası açısından değil, aynı zamanda O'nun aşkın ve müşahhas özelliklerini kavramaya yönelik entelektüel ve inanç temelli arayışlar açısından da büyük önem taşır. Zat ve sıfat konusundaki bu ayrışmalar, başta Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasında olmak üzere, İslam düşünce tarihine damgasını vuran birçok mezhep ve felsefi akımın şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu tartışmalar, ilahi zâtın özünün doğası ve bu öze atfedilen sıfatların nitelikleri üzerine yoğunlaşmıştır. İslam coğrafyasında, Müşebbihe ve Mücessime gibi gruplar sıfatları yaratılmış varlıklara benzeterek ilahi zâtı cisimli ve antropomorfik şekillerde tasvir etme eğiliminde bulunurken, Mu'tezile ve bazı İslam filozofları zâtı aşırı derecede soyutlamış ve sıfatları adeta inkâr etmiştir. Sünni Kelâm ekolleri ise bu iki kutup arasında dengeli ve hem Kur'an hem de hadislerin ruhuna uygun sıfat teorileri geliştirerek orta yolu benimsemiştir. Bu teolojik tartışmaların önemli bir temsilcisi olan Mâtürîdî âlimi Sâbûnî, özellikle "el-Kifâye" adlı eseriyle dikkat çeker. İslam teolojisinin temel meselelerini sade ve erişilebilir bir dil ile ele alarak, ilmi ve felsefi tartışmalardan uzak durmuş ve pratik bir teoloji sunmuştur. Sâbûnî'nin metodolojisi, Kur'an ve hadislerden alınan sübûtî (sabit) sıfatların varlığını savunurken, ilahi zâtın hem aşkın hem de içkin yönlerini koruyacak şekilde geniş bir teolojik çerçeve sunar. Bu yaklaşımı, İslam düşünce tarihinde çeşitli yorumların sentezlenmesinde değerli bir kaynak olarak kabul edilir.

Sâbûnî İslami ilimlerde devam eden zengin teolojik gelenekleri çağdaş dönemlere taşıırken, ilahi zat ve sıfatlar üzerine detaylı incelemeler sunmuş ve sıfatların varlığı ile ontolojik statülerini ortaya koymuştur. Sâbûnî, aşırı soyutlamalar yapan filozoflar ile Bâtıniyye ve Mu'tezile'nin yaklaşımlarını eleştirirken, Kur'an ve hadislerden alınan delillerle sabit sıfatların varlığını savunmuştur. Bu çalışmalarıyla, Sâbûnî hem ilahi zâtın aşkın hem de içkin yönlerini kapsayan bir teoloji sunmuştur.

Sâbûnî'nin çalışmaları, İslam teolojisi ve Kelâm bilimi üzerinde derinlemesine etkiler bırakmıştır. "el-Kifâye" ve "el-Bidâye" eserleri, Kelâm ilminin nasıl işlenmesi gerektiğine dair modeller sunmuş ve ilerleyen dönemlerdeki teolojik tartışmalara önemli katkılarda bulunmuştur. Bu eserler, Sâbûnî'nin Kelâm alanındaki ustalığını ve İslami metinlere olan hâkimiyetini gösterirken, aynı zamanda metinlerin nasıl yorumlanması gerektiğine dair metodolojik bir çerçeve de sunmaktadır. Her mezhep ve düşünce ekolü, zat ve sıfatların doğru anlaşılmasını sağlamak amacıyla kendi teolojik pozisyonlarını savunurken, Sâbûnî'nin teolojik çalışmaları, İslam düşüncesindeki çeşitli yorumları sentezleme yeteneği ile öne çıkmaktadır. Bu çabalar, İslam düşüncesini ileriye taşıyarak zat ile sıfatlar arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. *el-Kifâye* gibi eserler, İslam teolojisindeki mezhepler arası diyalogları teşvik ederken, farklı teolojik yaklaşımlar arasında köprüler kurmaktadır. Bu, özellikle zat ve sıfatlar gibi karmaşık konuların ele alınışında, çeşitli İslami düşünce ekollerinin bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunmalarına olanak tanımaktadır. İlerleyen dönemlerde bu konularda daha fazla araştırma ve diyalog gerekmekte olup, çeşitli İslami düşünce ekollerinin bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunmaları mevcut teolojik sorunların çözümüne katkıda bulunabilir. Özellikle *el-Kifâye* eseri, Sâbûnî'nin ulûhiyet konuları bağlamında ilahî zat ve sıfat konularını ele alış biçimi ve onun tevhid ve sıfatlar üzerine geliştirdiği teoriler, İslam düşüncesinde farklı yorumları sentezleme çabası olarak değerlendirilir ve bu çabalar, Kelâm ilminin modern dönemlerdeki yorum ve uygulamalarına ışık tutmaktadır.

Ehl-i sünnet Kelâm ekolleri, nasların ruhuna uygun yorumlar getirerek mutedil bir bakış açısı ile Kur'an'ın âyetleri aracılığıyla bizlere tanıttığı ilahi tasavvuru merkeze almışlardır. Ehl-i sünnet Kelâm ekollerinin bu yaklaşımı, sıfatların hem var olduğunu hem de zâtın ne tam aynısı ne de tamamen farklı olduğunu ortaya koyarak, zat ve sıfatlar arasındaki ilişkiyi dengeli bir şekilde ele alır. Bu, teolojik bir bütünlük sağlama ve İslami öğretinin çerçevesini koruma amacına hizmet eder. Ayrıca, bu yaklaşım, İslam düşüncesinde ortaya çıkan mezhepsel ve teolojik ayrılıkların daha iyi anlaşılmasını sağlar. Ancak, bu tartışmaların derinleşmesi, İslam âleminde sürekli bir meydan okuma oluşturmaya devam etmektedir. Sâbûnî'nin metodolojisi, İslami metinlerin doğru anlaşılması ve yorumlanması konusunda önemli bir rehber olmuştur. Sâbûnî'nin dilbilim alanındaki bilgisi ve bu bilgiyi Kelâm ilminde uygulama becerisi, onun argümanlarını daha da güçlendirirken, teolojik açıklamalarının anlaşılabilirliğini artırmıştır. Bu yönüyle Sâbûnî'nin çalışmaları, dini metinlerin yorumlanması ve anlamlandırılmasında kullanılan yöntemler açısından bir dönüm noktası oluşturmaktadır.

Kaynakça | References

- Ardoğan, R. (2017). Akideden Kelâma Kelâm Tarihi. İstanbul: Klm Yayınları.
- Ardoğan, R. (2022). Müteşabihleri Anlamada Mihenk Taşları. İstanbul: Klm Yayınları.
- Ahmed b. Hanbel, E. A. (1995). el-Müsned (A. M. Şâkir, Ed.). Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Bağdadi, Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temimi Abdülkahir. (1981). Usulü'd-din. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Bâkıllânî, Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Kitâbü't-temhîd*. (1957). Kitâbü't-temhîd (R. J. McCarthy, Ed.). Beyrut: Mektebetü's-Şarkîyye.
- Bûtî, M. Saîd Ramazan. (1988). es-Selefiyye: Merhaletün zemeniyye mübâreke lâ mezhebün İslâmî. Dimaşk.
- Bûtî, M. Saîd Ramazan. (1402/1988). el-Kübre'l-yakîniyyâtî'l-kevnîyye. Dimaşk.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. (1987). Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye (A. A. 'Atţâr, Ed., 6 vols.). Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. (1983). et-Ta'rifat. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn. (1950). el-İrşâd ilâ kavâtî'i'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd (M. Y. Mûsâ & A. A. Abdülhamîd, Eds.). Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
- Çelebi, İ. (2009). Sıfat. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 37, 100-106. İstanbul: TDV Yayınları.
- Demir, O. (2013). Zât. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 44, 148-150. İstanbul: TDV Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (Ed.). (2018). Kelâm El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ebû Hanîfe, N. b. S. b. Z. b. M. (1999). el-Fıkhü'l-Ekber. BAE: y.y.
- Erdoğan, Z. (n.d.). Teşekkül dönemi kelâm kaynaklarında zâtî sıfatların tespiti ve sayısı. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, 103-112.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen. (2019). Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfî'l-musallîn (Ö. Aydın & M. Dalkılıç, Trans.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasen. (1995). Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfî'l-musallîn. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Gardet, L., & Anawati, G. (2015). İslam Teolojisine Giriş (A. Arslan, Trans.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (1988). Tehâfutu'l-Felâsife (S. Dunyâ, Ed.). Kahire: Daru'l-Me'ârif.
- Gölcük, Ş. (2010). Kelâm. Konya: Tekin Kitabevi.
- İbn Manzûr, er-Ruveyfî. (1993). Lisân'l-'Arab (15 vols.). Beyrut: Dâru Şâdir.
- Kolektif. (2023). İslam Akaidi (Y. Ulutaş, Ed.). Kitap Dünyası.
- Kur'an-ı Kerim Meali. (2020). Kur'an-ı Kerim Meali (Kolektif, Trans.). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köksal, E. (2018). İlk dönem Mu'tezile kelâmında zât-sıfat ilişkisi- Sıfat, mâna ve ahvâl kavramları üzerinden bir değerlendirme. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2018(1), 235-249.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. (2021). Kitâbü't-Tevhîd (B. Topaloğlu, Trans.). İstanbul: İsam Yayınları.
- Nesefî, Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî. (1993). Tebsiratü'l-edille fî usulî'd-din. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Sâbûnî, Nûreddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr. (2019). el-Kifâye fî'l-hidâye. Ankara, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı (İSAM).
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. (1968). el-Milel ve'n-nihal (A. M. el-Vekîl, Ed., 3 vols.). Kahire: Müessesetü'l-Halebî.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. (1996). Keşşâfû Istilâhâtî'l-Fünûn Ve'l-Ulûm. Lübnan: Mektebetü Lübnan Nâşirûn.
- Topaloğlu, B. (1995). Esmâ-i Hüsnâ. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 11, 404-418. İstanbul: TDV Yayınları.
- Wolfson, H. A. (2017). Kelâm Felsefeleri (K. Turhan, Trans.). Kitabevi.
- Yavuz, Y. Ş. (1989). Ahval. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2, 190-192. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2013). Vücûd. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 43, 136-137. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yurdagür, M. (1984). Allah'ın sıfatları: esmaü'l-hüsna. İstanbul: Marifet Yayınları.